

SÛFÎ ALLAHYÂR'DA TASAVVUFÎ TENKİT*

*Abid Nazar MAHDUM***

ÖZET

Manevî bir ilim, başka bir deyişle bir gönül ilmi olan tasavvufun kaynağı peygamberimiz ise de sahâbiler döneminde “tasavvuf” veya “sûfî” gibi kavramlar görülmez. Tâbi'n döneminde ise İslâmiyete uymakta ve güzel ahlakta öne çıkan bir zümre tebârüz eder. Bunlar, diğer insanlardan “ubbâd” ve “zühhâd” ismiyle ayrılmaya başlamışlardır. Daha sonra ortaya çıkan Mutazile fırkası mensupları da kendilerini bu isimle tanımlamaya başlayınca, gerçek âbid ve zâhitleri bunlardan ayırmak için “sûfiyye” isminin kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Daha sonraki zamanlarda sûfî veya mutasavvıf olarak görünen bazı kimselerin ulemânın tasvip etmediği bazı hâl ve davranışlar sergilemesi, bu yönde sözler söylemesi tenkit edilmelerine sebep olmuştur. Bazı âlimler liyakatsiz ve sahte sûfileri ilmî deliller ile tenkit etmişlerdir. Aynı zamanda mutasavvıf olan âlimler de böyle sahte sûfileri eleştirmişlerdir. Bazen de yüksek irfan sahibi büyük mutasavvıflar bazı sûfilerin anlaşılmayan sözlerini izah etmişlerdir. Sûfî Allahyâr, on yedinci asırda Orta Asya'da yetişen çok önemli bir mutasavvıf şairdir. Çağatay Türkçesi ve Farsça şiirler yazan Sûfî Allahyâr, genelde nasihat veren, güzel ahlak ve gerekli dinî bilgileri anlatan eserler kaleme almıştır. Yazdığı eserler çok geniş bir coğrafyada etkili olmuş, günümüze kadar okunagelmıştır. Nakşibendî ve Müceddidî olan şair, her müslüman gibi tasavvuf ehli kimselerin de öncelikle dinin emir ve yasaklarına uyması gerektiğini, rüyalara, hâllere, vecdlere, keşiflere itibar etmemesi gerektiğini söyler. Bu tür durumlar hasıl olsa da bunları gizli tutmak gerektiğini ifade eder. Bir kimsede olağanüstü hâllerin görülmesinin de o kimsenin Allah dostu olduğunu göstermeye yetmeyeceğini, bunun İslamiyete uymak şartıyla kıymeti olacağını bildirir. Sûfî Allahyâr, çevresinde gördüğü, mutasavvıf geçinen kimseleri bu ölçülere göre tenkit etmekte, bu ölçülere uymayanları yermektedir. Bu çalışmada şairin farklı eserlerinde yaptığı böyle tenkitler incelenerek onun tasavvufî çehresi daha berrak şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Çağatay Edebiyatı, Nakşibendî, Müceddidî, Tenkid, Mübâhiyye

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı, El-mek: abidmahdum@yahoo.com

TASAWWUFI CRITISM OF SÛFÎ ALLAHYÂR

ABSTRACT

As a spiritual science, in other words a heart (Qalb) knowledge Tasawwuf's source is our prophet Hadrat Muhammad. Although during the time of Ashâb-i Kirâm, notions like "tasawwuf" or "sufi" doesn't seen. During the time of Tâbi'in, a group become clear who prominent about Obedience to Islâm and beautiful ethics. These people differentiate than other people with name of "ubbâd" and "zühhâd". When people belonging to deviant Mu'tazila group, describe themselves with this name, to sever from mu'tazila group, real âbid and zâhids, start to using "sûfiyye" name. In the later times, some people who seen as a sufi or mutasavvif, exhibit behaviors and saying words disapproved by the scholars. Because of that reason, they criticized by these scholars. Some scholars criticize that inadequate and fake sufis with scientific proofs. Mutasavvif scholars are also criticize that fake sufis. Sometimes wise and great mutasavvifs explain that incomprehensible words of sufis. Sûfi Allahyâr is an important mutasavvif poet who grown up in Central Asia at 17th century. Sûfi Allahyâr writes his poems in Chagatai Turkish and Persian languages. His exhorter works generally related with the beautiful ethics and necessary religious knowledge. His works influenced people on a wide geography and still reading by them. Poet who is in this Naqshibandî and Mujaddidî path says, first of all, just as the every Muslim, man of tasawwufs also should observe the fards (commandments) and harams (prohibitions) and should not esteem dreams, hâls, wajds, kashfs. If these kind of circumstances happen, this must be keep private. Extraordinary hâls (spiritual states) doesn't mean this person from people whom Allah loves, this is valuable only under the condition of Obedience to Islam . People who seen as a mutasavvif, criticize by Sûfi Allahyâr with these criterias and Sûfi Allahyâr satirize that fake mutasavvifs who out of that criterias. In this work, poet's criticism evaluated in his different works to manifest his tasawwufi side limpidly.

STRUCTURED ABSTRACT

"Tasawwufi Critism of Sûfi Allahyâr" named in this article examine 17. Century Chaghatai poet Sûfi Allahyâr's critics against people who count themselves as a mutasavvif. At the same time, poet's some of words narrated which defines real mutasawwifs. In this article, Tasawwuf and critics on the fake Mutasawwifs shortly explained.

As a spiritual science, in other words a heart (Qalb) knowledge Tasawwuf's source is our prophet Hadrat Muhammad. Although during the time of Ashâb-i Kirâm, notions like "tasawwuf" or "sufi" doesn't seen. During the time of Tâbi'in, a group become clear who prominent about Obedience to Islâm and beautiful ethics. These people differentiate than other people with name of "ubbâd" and "zühhâd". When people belonging to deviant Mu'tazila group, describe themselves with this name, to sever from mu'tazila group, real âbid and zâhids, start to using "sûfiyye" name. In the later times, some people who seen

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

as a sufi or mutasavvif, exhibit behaviors and saying words disapproved by the scholars. Because of that reason, they criticized by these scholars. Some scholars criticize that inadequate and fake sufis with scientific proofs. Mutasavvif scholars are also criticize that fake sufis. Sometimes wise and great mutasavvifs explain that incomprehensible words of sufis.

In this article, after the shortly examination of the situation which we faced along with the all tasawwuf history, then Chaghatai poet Sûfi Allahyâr's critics against the fake mutasavvifs argued. By this way, seek an answer about status of tasawwuf in Turkistan, is there any people who uses tasawwuf for their personal benefit with their bad desires, what community thinks about the fake sufis and what real mutasawwifs and scholars have an attitude towards them. On this topic, researchers who just reckon with as a just historian, litterateur or sociologist will not really understand that argue until they looking their works. Therefore, there will be some information to meet the deficit with that study.

Sûfi Allahyâr is an important mutasavvif poet who grown up in Central Asia at 17th century. Sûfi Allahyâr writes his poems in Chagatai Turkish and Persian languages. His exhorter works generally related with the beautiful ethics and necessary religious knowledge. His works influenced people on a wide geography and still reading by them. Poet who is in this Naqshibandî and Mujaddidî path says, first of all, just as the every Muslim, man of tasawwufs also should observe the fards (commandments) and harams (prohibitions) and should not esteem dreams, hâls, wajds, kashfs. If these kind of circumstances happen, this must be keep private. Extraordinary hâls (spiritual states) doesn't mean this person from people whom Allah loves, this is valuable only under the condition of Obedience to Islam. People who seen as a mutasavvif, criticize by Sûfi Allahyâr with these criterias and Sûfi Allahyâr satirize that fake mutasavvifs who out of that criterias. In this work, poet's criticism evaluated in his different works to manifest his tasawwufî side limpidly. Thus, some moral and social situations will be evaluate with different perspective in Turkistan.

In this research, initially emphasized what's the meaning of the "tasawwuf" than how this name appear and how false mutasawwifs show up along with real mutasawwifs and early critics about this topic. After that Sûfi Allahyâr and his tasawwuf view just highlighted. Lastly, poet's critics expressed against fake mutasawwifs and exemplified. In this manner, worked for the understand critics in tasawwuf by readers to understand the overview.

We can say, critics for the fake mutasawwifs ocured in several level. Some heretical believers, criticised and refused by some mutasawwifs and scholars. Who call themselves sûfi and don't obey the islam's rules also criticised by this mutasawwifs and scholars too. Mutasawwifs who under influence of state of sekr, ecstasy of tasawwuf says some words which is not understand by the all of the people, they also criticized by scholars. In response to this, some mutasawwifs' opposite critics can identify. Besides some of the superior scholars and mutasawwifs explained that mutasawwifs' incomprehensible words, actually they made those words understandable. They said that sûfis

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

are excusable for their words when they are under influence of the state of sekr and ecstasy of tasawwuf. Also they explicitly mentioned that other people (who not under the influence of the state of sekr and ecstasy of tasawwuf) can not say the same words with that mutasawwifs. Also that superior scholars, drastically criticised the fake sūfis who have heretical beliefs and who is not obey the rules of the Islām.

As a scholar and a real mutasawwif, Sūfi Allahyâr also criticised, appear like a mutasawwif people and groups. Poet, initially explains that how sūfi must be and telling that, who calling themselves as a shaikh (spiritual guide) but actually ineligible person with insufficient sincerity (ihklas), knowledge (ilm) and deeds ('amal) can not be useful to people. Who in the tasawwuf path should obey Our blessed Prophet Muhammad 'sall-Allāhu alaihi wa sallam' in all along the line. Poet, criticizes some of the wrong and inappropriate groups in his location called "Mubahiyya, Rushani and Divane" and explain that groups' bad affairs and works.

With this study, social, scientific and moral structure of Turkistan region (in last period) will research and will identify how real mutasawwifs have an attitude against that kind of affairs and people (fake mutasawwif and groups). Besides, corruption in the society, exploitation of tasawwuf and some of the wicked religious people's roles on this corruption will seen by the people.

Key Words: Tasawwuf, Chagatai Literature, Naqshibandî, Mujaddidî, Criticism, Mubahiyya

Tasavvufun, en başından itibaren İslamiyette var olan bir yol olduğu çeşitli tasavvuf kaynaklarında bildirilmektedir. Bütün tasavvuf yolları ya Hazret-i Ebubekir veya Hazret-i Ali vasıtasıyla peygamberimize ulaşmaktadır. Yani doğru olan bütün tasavvuf yollarının ilk mürebbîsi peygamberimizdir. Bununla birlikte, asr-ı saadet döneminde "sūfiyye" gibi bir isimle anılan herhangi bir zümre bulunmuyordu. Mesela Hazret-i Ebubekir ve Selmân-ı Farsî gibi zâtlar, tasavvuf silsilesinin birer halkaları olmalarına rağmen "sūfi" olarak anılmıyordu. *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye*'de "sūfiyye" ifadesinin ilk telaffuz edilmeye başlanması şöyle anlatılmaktadır: "Tabiin ve tebe-i tabiin içinde bir zümre vardı ki, dinin emirlerine güçlü şekilde uymaları, zikir ile devamlı meşguliyetleri ve ümmet-i Muhammediyyeyi irşad etmede yüksek himmet göstermelerleriyle diğer insanlardan "ubbâd" ve "zühhâd" isimleriyle ayrılıyorlardı... Daha sonra ortaya çıkan Mu'tezile fırkalarının da bu isimleri benimsemeye başlamasıyla zühd erbabı ve bidat ehlinin birbirinden ayrılması için "sūfi" ismi ortaya çıkmıştı. Böylece "ubbâd" ve "zühhâd" yanında "sūfiyye" ismiyle üçüncü bir zümre ortaya çıkmıştır (Rıdvân, Vicdânî, 1342, s.8-9).

Sūfiyye ismiyle tanınmaya başlayan bu seçkin insanların yanında bu ismi kötüye kullanan, iyi temsil etmeyen, yetersiz veya kötü niyetli insanlar da meydana çıkmaya başlayınca, bunları ayırmak için bazı isimlendirme çabalarına girişildiğine şahit oluyoruz. Yine *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye*'de bu hususta şöyle denir: "Marifetullah için riyâzet ve mücâhede yoluna sâlik olanlardan riyâzet ve mücâhedelerinde şerîata ittibâ edenlere "Sūfiyyûn"; ve şerîata ittibâ etmeyüp mücerred riyâzette bulunanlara "İşrâkıyyûn- hükemâ-yı işrâkıyyûn" itlâk olunmuştur." (Rıdvân, Vicdânî, 1342, s.23).

Sūfi âdâbına uygun olmayan davranışlar sergileyen sözde sūfilerin türemesinden sonra bunları tenkit edecek ulemânın çıkması da beklenen bir neticedir. İlk dönemlerden itibaren böyle

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

eserlere şahit oluyoruz. Ebû Nasr Serrâc e't-Tûsî'nin (Öl. 378 / 988) *el-Luma*¹ kitabı, Kelâbâzî'nin (Öl. 380 / 990) *Ta'arruf*² kitabı ve Kuşeyrî'nin (Öl. 465 / 1072) *er-Risâle*³ isimli eserini buna örnek olarak sayabiliriz. Sonraki dönemlere ait daha pek çok benzer eser ismi vermek de mümkündür. İmam Gazâlî'yi de tasavvufu ve tasavvufu ilgilendiren kavramları anlatan, açıklayan, yeri geldiğinde tasavvuf adına yapılan bazı yanlış işleri eleştiren ve doğrusunu bildiren bir âlim olarak zikretmemiz gerekir. Bedriye Reis'in, bu söylediğimiz şahsiyetlerin, özellikle İmâm Gazâlî'nin, tasavvufun özünden uzak olan bazı zümrelere yönelttiği tenkitleri incelediği bir makalesi vardır (Reis, 2013, s.137-150). Sûfilere tenkit edenlerin arasında tasavvufa karşı olanlar bulunduğu gibi, tasavvufa karşı olmayıp, sahte sûfilere, cehalet veya başka bir sebeple yanılgıya düşen, tasavvufu çıkarlarına alet eden kişi veya toplulukları tenkit eden ve doğru olan şeklin nasıl olduğunu anlatanlar da vardır. Zâhir ulemâsı denilen, ilmi yeterli, itikadı doğru olan âlimlerden bazıları da, tasavvuf mensuplarının, buldukları manevî hâle uygun olarak söyledikleri sözleri ve yaptıkları davranışları anlayamadıkları için eleştirebilmişlerdir. Edebiyatta "rind-zâhid" çatışması şeklinde gördüğümüz anlatımların arkasında da böyle bir gerçeklik aramalıyız.

Mutasavvıfların kendilerinin de bir kısım tasavvuf ehline veya sahte sûfilere yönelik tenkitleri söz konusudur. Gerçek mutasavvıflar, en başta doğru itikadın şart olduğunu ve dinî hükümleri hayata tatbik etme lüzumunu önemle belirtmişlerdir. Özellikle itikatta bu çizginin dışına çıkmış gibi görünmeleri ise ancak tasavvuf şuursuzluğu hali yani sekr (veya sükr) hâlinin eseri olabilir. Mesela Hazret-i Mevlânâ, tasavvufta dinî hükümlere uymak hususunda şöyle der: "Şeriat mum gibidir ve yolu gösterir (aydınlattır). Elde mum olmadan yola gidilemez. Yola girdiğin zaman o yolda yürümen tarikattir. Maksuda ve hedefe varırsan o da hakikattir... Şeriat, tıp ilmini öğrenmek gibidir. Tarikat da tıp ilminin gösterdiği şekilde perhiz yapmak ve ilaç kullanmak gibidir. Hakikat ise ebedi sıhhat ve sağlığa kavuşmak gibidir."⁴ Yine Mevlânâ'nın, vahdet-i vücûd temayülünden söz edilmesine mukabil, şu beyitleri onun durumunu açık şekilde ortaya koymaktadır:

Tâ bende zi-ḥud fânî-i muṭlaḳ ne-şevd
Tevhîd be-nezd-i ū muḥaḳḳaḳ ne-şevd
Tevhîd ḥulûl nîst, nâ-bûden-i tust
Ve'r-ne be-guzâf bâṭilî ḥaḳ ne-şevd⁵

"Kul, mutlak olarak kendinden fânî olmadıkça tevhîd onun için doğru bir şekilde anlaşılır hale gelmez. Tevhîd, hülûl değildir, senin yok olmandır, yani kulun yok olmasıdır. Yoksa bir bâtil, boş söz ile hak olmaz, yani hakikat olmaz."

Geçmiş asırlar, tasavvufun, niyeti bozuk kimseler tarafından çokça kullanıldığını göstermiştir. Bu yüzden de birçok mutasavvıf bu kabilden kimseleri tenkit etmişlerdir. Hazret-i Mevlânâ'nın (hikaye içinde de olsa) fisk işlenen tekkelerle ilgili şu sözleri de onun tasavvuf kisvesi altında uygun davranış sergilemeyenlere yaptığı tenkit olarak zikredilebilir:

Ḥâneḳâḫ çün İn buved bâzâr-i 'âm
Çun buved ḥar-gele vu dîvân-i ḥâm

¹ Ebû Nasr Serrâc e't-Tûsî, (1380 / 1960), *el-Luma*, (Yayımlayan: Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbaki), Kahire.

² Kelâbâzî, (1979), *Doğuş Devrinde Tasavvuf [Ta'arruf]*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), İstanbul.

³ Ebû'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire 1900.

⁴ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, (1993), *Mesnevî* (Kültür Bakanlığı tarafından yapılan tıpkıbasım), 5. cild (Giriş kısmı), Ankara, vr. 211/b.

⁵ Şefik Can, (1990) *Hazret-i Mevlânâ'nın Rubailer - I -*, Kültür Bakanlığı [İstanbul], 852. rübâî.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Har kucā nāmūs u taqvā ez-kucā
Har çi dāned haşyet-i havf u recā⁶

“Eşek sürüsü ve ham kimselerin toplandığı yer haline gelen tekke, umum pazar yeri gibidir. Eşek nerede, namus ve takvâ nerede. (Allah) korkusunu, havf ve recâyı (korku ile ümit arsında olmayı), eşek nereden bilsin.”

Yunus Emre'nin, sadece dış görüşünü sûfilere benzetmenin yeterli olmayacağını anlatan şu beyti de bu istikamette meşhur bir örnek olarak hatırlanabilir:

Dervîşlik didükleri hırkayıla tâc değül
Gönlün dervîş eyleyen hırkaya muhtâc değül (Yunus Emre, 1986, s.88).

Sahte mutasaavıflara karşı sûfilere tutumu böyle iken, bazı mutasavvıfların, kendilerini de içine alan belli bir tasavvufî hâli tenkit eden âlimlere karşı reddiye yaparak kendilerini savduklarını da görüyoruz. Mesela, Hazret-i Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî ve Bahâeddîn Veled ile Fahreddîn-i Râzî arasındaki tenkitleşmeyi düşünebiliriz.⁷ Elbette burada Fahreddîn-i Râzî'nin daha önce yazdığı, sûfilere yönelik ifadeleri üzerine bir reddiye söz konusudur. Diğer bir örnek olarak da Akşemseddîn'in *Def'u Metâini's-sûfiyye* isimli eseri zikredilebilir. Bu eser, Bedriye Reis tarafından yayımlanan bir makalede incelenmiştir (Reis, 2014, s.37-70). Bu tür tartışmalarda mutasavvıfların karşısında yer alanların genelde zahir ulemâsı olarak bilindiğini ifade etmek gerek.

Zahirî ilimlerde olduğu gibi batınî ilimlerde de yüksek makam sahibi olan büyük şahsiyetlerin bazı mutasaavıfların hâllerini ele alışlarını ise farklı bir noktada mülâhaza etmek gerekir. Tasavvuf yolculuğunda ara merhalelerde bulunanlarda görülen hâller, *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*'de şöyle anlatılıyor: “Sûfiyye'den bazısı, şei'rîatin zâhirne (İslâmiyetin açıkça bildirdiklerine) uymayan keşifler bildirmektedir. Bu ise ya sehivden (yanlış anlamaktan) veya sükrden (tasavvuf şuursuzluğundan, sarhoşluğundan) olur. Bâtın, zâhire hiç muhalif değildir. Yolun ortasında iken zâhire uymayan şeyler görülmekte, bunlar toparlanmaya ve tevcihe muhtac olmaktadır. Ama yolun sonuna varan hakîkî müntehinin, bâtını İslâmiyete uygun olur. Ulemâ ile bu büyüklerin arasında şu kadar fark vardır: Âlimler delillerle ve ilimle bilirler. Onlar ise keşf ederek ve tadını alarak bilirler. Bu büyüklerin hâllerinin doğru olmasına birinci alâmet, islâmiyyetin zâhirine uygun bulunmalarıdır.” (İmâm Rabbânî, 1972, 1. c., 13. mek., s.31-32).

Şu halde yolun sonuna varamayan sûfilere tenkit edilen bazı söz ve davranışlarını, ya bu safhaları aştıktan sonra, bu sûfinin kendisi veya sona varmış başka bir mutasavvıf izah edebilir. Mesela, İmâm Rabbânî, Bayezîd-i Bistâmî'nin “Benim bayrağım, Muhammed aleyhisselâmın bayrağından dahâ yüksektir.” şeklindeki sözünü izah etmesini (Rabbânî 1972, 1. c., 192. mek., s.192) böyle anlamak gerekir. Diğer bir örnek olarak yine *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*'de Muhyiddîn Arabî'nin bir sözünün nasıl açıklandığını aktaralım: “Bir şeyin nümûnesini, ya'nî benzerini, onun kendisi zan ettiği içindir ki, *Fütûhât-i Mekkiyye* kitabının sâhibi (Muhyiddîn-i Arabî) “kuddise sirruh”, ‘cem-i Muhammedî, cem-i ilâhîden daha geniştir (daha câmi'dir)’ dedi. Çünkü, cem-i Muhammedî'de ilâhî hakikatler ile mahlûkların hakikatleri vardır. Bunun için, daha câmi' olur dedi. Halbuki, orada o mukaddes mertebenin hakikatinin bulunmadığını ancak ulûhiyyet mertebesinin zıllarından, görüntülerinden bir zıllın bulunduğunu, anlıyamadı. O mukaddes mertebe, azamet ve kibriyâ sıfatlıdır. Cem-i Muhammedî bunun yanında hiç kalır. Bir avuç toprak nerede, her şeyin sâhibi nerede.” (İmâm Rabbânî, 1972, 1. c., 220. mek., s.357).

⁶ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, (1993), *Mesnevî*, (Kültür Bakanlığı tarafından yapılan tıpkıbasım), vr. 313 / b.

⁷ Bu hususta şu makaleye bakılabilir: Hayri Kaplan, “Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Sûfilere / Tasavvufa Bakışı”, *Tasavvuf* (Mevlana Özel Sayısı), Yıl: 6, Sayı: 14, 2005, s. 285-330.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Görüldüğü gibi burada bir tenkit değil tasavvuf ilminin incelikleri açılarak Muhyiddîn-i Arabî'nin sözünün açıklanması söz konusudur. Ehlinen başkası tarafından yapılamayacağı için, böyle izahların nadir görüldüğünü söyleyebiliriz. Ancak yine de bir kıyas imkanı da sunması bakımından bir çok tasavvuf ehlinin en azından doğru anlaşılmasının yolunu açmaktadır. Böyle zâtların, tasavvuf yolcuğu sırasında başlangıçta ve aralarda iken söyledikleri bazı sözleri sonradan düzelttikleri de görülmüştür. İmam Rabbânî hazretleri, *Mektûbât*'ında daha önce başka bir mektubunda,⁸(1. c., 234. mektup.) ‘‘Hak Sübhâne ve Teâlâ'nın hakikati vücûd-ı mahzûd, yani sırf vücuttur’’ dediğini ve bunun için pişman olduğunu, tevbe ettiğini bildirmekte ve şöyle demektedir: ‘‘Bunu, işin hakikatini anlyamadığım için yazmışım. İşin hakikati, iç yüzü bildirilince, başlangıçta ve ortada iken yazdığımı ve söylediğime pişman oldum ve istiğfâr ettim.’’⁹ (İmâm Rabbânî 1972, c. 1, 260. mektup, s. 438) Aynı mektupta bunun doğrusunun ne olduğu da geniş olarak izah edilmiştir.

Farklı tasavvuf yollarının farklı meşrepleri olduğu malumdur. Dolayısıyla bu yollar arasında bazı tutum farkları da olabilir. İnsanların içinde olma veya onlardan uzak durma, cezbe ve istiğrak hâlinin baskın olması veya sükûnet hâli gibi bazı farkların yanında zikir ve evrâdda değişik yolların izlenmesi de görülmektedir. İnsanın mizacı ve yaradılışı da bu yollardan birini tercihte etkili olabilir. Ancak hangi tasavvuf silkine mensup olursa olsun, doğru bir kaynağa dayanan tasavvufî topluluklarda İslam emir ve yasaklarının dışına çıkmaya izin verilmez. İster bir topluluk, ister fert olsun, bu noktada bir uygunsuz davranış sergiliyorsa olgun tasavvuf ehli tarafında tenkide uğrayacaktır. Mesela Müceddidî yolunun büyüklerinden Abdullah-ı Dehlevî, o devirde Hindistan taraflarında türeyen ve mutasavvıf olarak ortaya çıkan bazı zümreleri şöyle tenkit ediyor: ‘‘Bilesiniz ki meşayih-i izâm, Ehl-i Sünnet itikadını, bid'atı terk etmeyi ve sessiz zikri yol edinmişlerdi. Mâtem tutmak ve mersiye okumak, yanında resim bulundurmamak, taş oyma şekil vererek, ona peygamber efendimizin ayak izi demek, kadınların göbük atmasını izlemek, sakal kesmek, kavmeyi, celseyi ve tumaninetyi terk ederek namazı zayi etmek, oyunlarla ve horoz dövüşleriyle meşgul olmak, tar ve tambur nağmelerini dinlemek, çeşitli sıkıntılar ve riyazetlerle nefisini parlatan Hint fakiri veya Murazı gibi davranmak ve geçmiş büyüklerden duyulmayan çeşitli zikirleri yapmak. Bunları yaymak ve uygulamak, Sahabenin yolu değildir ve geçmiş büyükler de bunları yapmadılar.’’ (Dehlevî, 1992, s.235). Aynı kitabın başka bir yerinde yine şöyle deniyor: ‘‘Bu şehrin dervişleri, halkı teshir (elde etmek) ve onların kendilerine gelmeleri için muskalar yazıyorlar, Cenab-ı Emîrû'l-mü'minîn Hazret-i Ali'yi ‘‘radıyallahu anh’’ diğer üç halifeden üstün tutuyorlar, mersiye dinliyorlar, bu iki işi yapmayı emrediyorlar, tambur ve keman dinleme ve bidat işleri vardır.’’ (Dehlevî, 1992, s.237). Bunun gibi çok farklı örnekler zikredebiliriz. Ancak çalışmamızın esas konusunu dağıtmamak için bu kadarla yetinerek, Orta Asya'da yetişen meşhur ve önemli mutasavvıflardan Sûfî Allahyâr'ın eserlerinde görülen tasavvufî tenkitleri aktarmaya çalışacağız.

Sûfî Allahyâr'ın Tasavvufî Meşrebi ve Hassâsiyetleri:

On yedinci yüzyıl önemli Çağatay şairlerinden olan Sûfî Allahyâr, aynı zamanda mutasavvıf bir şairdir. Nakşibendî ve Müceddidî silsilesine bağlı olan şair, çok geniş bir coğrafyada etkili olmuş bir isimdir. Özbekler gibi Türkmenler de Sûfî Allahyâr'ın eserlerine okuyarak ona büyük hürmet göstermişlerdir. Tatar ve Başkurt Türkleri gibi Çağatayca eserleri okuma geleneğine sahip diğer bazı Türk toplulukları arasında da şairin bazı eserlerinin bilinip okunduğunu söyleyebiliriz. *Uzbek Adabiyati Tarihi*'inde verilen bilgiye göre Semerkad'de Yangikurgan yakınlarındaki Minglar köyünde doğmuştur. Bu kaynağa göre doğum yılı 1616, vefat yılı da 1706 senesidir (Uzbek Adabiyati, 1978, s.191). Ancak 1633 (Allahyâr, *Sebatül-âcizîn*, Tahran, 1988, s.2)

veya 1644’de doğduğunu kaydeden kaynaklar da vardır (Hasanov, 2011, s.306). Sûfî Allahyâr, büyük âlim ve mutasavvıf İmâm Rabbânî’nin oğlu ve halîfesi olan Muhammed Masûm-ı Fârûkî e’s-Serhendî’nin halifesi Habîbullâh Buharî’ye bağlanmış ve uzun yıllar hizmetinde bulunarak tasavvuf yolunda yetişmiştir (Yalçıguloğlu, 1910, s.6-7). *Umdetü’l-makâmât* kitabında Habîbullah Buhârî-i Hisârî ismi Muhammed Ma’sûm-ı Farûkî’nin halifeleri arasında zikredilmiştir (Serhendî, 2014, s.334). *Meslekü’l-muttakîn*, *Sebatü’l-âcizîn*, *Murâdu’l-ârifîn*, *Mahzenü’l-mutî’in* gibi eserler yazan şair (Allahyâr, 1890, *Tecümetü’l-Murâdu’l-ârifîn*, s.2-3), Nakşibendî ve Müceddidî yolunun büyüklerinin hassasiyetlerini eserlerine yansıtmıştır. Şairin tenkitlerine geçmeden, şairin bu hassâsiyete uygun olarak özellikle vurguladığı ve öne çıkardığı belli başlı hususlara kısaca değinmek doğru olacaktır. Sûfî Allahyâr, en başta doğru itikat sahibi olmak gerektiği üzerinde durur. Üstâdı Habîbullah Buharî’nin kendisine şöyle tenbihte bulunduğunu ifade eder

Û be-în bende pend dâd neḥust
Evvelen sâz i’tikâd durust¹⁰

“O, yani Habibullah Buhari, bendenize ilk başta şu nasihati verdi: İlk önce itikadını düzelt.”

Başka bir eserinde de Ehl-i Sünnet itikadından ayırmaması için Allah’a yalvarıyor:

Bu miskînlerge mü’min ism kıldıñg
Cemâ’at Ehl-i Sünnet kısm kıldıñg ¹¹(b. 445 / s. 64)

Uşal atdın ayırmağıl hemîşe
Egerçendî ki bolsaq zûlm-pîşe (b. 446 / 64)

“Bu fakir ve miskinlere mümin ismini verdin. Ehl-i Sünnet cemaati içine dahil ettin. Zulüm işler yapan kimseler olsak da bizi bu isimden (bu mensubiyetten) ebediyen ayırma.”

Başka bir beyitte de de şöyle diyor:

Salıpdur Ehl-i Sünnet rāh-ı ‘āme
Bu yoldın çıkmagıl özge maḳāma (b. 873/ s. 114)

¹⁰ Sûfî Allahyâr, *Meslekü’l-muttakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atif Efendi koleksiyonu, No: 02265, Vr. 14/b, Reşid Efendi koleksiyonu, No: 00459, Vr. 13/b. Bundan sonraki kısımlarda bu iki yazma nüshası için dipnot verilmeyecek, beyitlerin sonunda parantez içinde varak numarası verilecek, Atif Efendi için “AE”, Reşid Efendi için de “RE” kısaltması kullanılacaktır. Çalışmamızda her iki koleksiyondaki nüsha kullanılmış, gerektiği yerde farklı yazılan kelimelerde tercih yapılmıştır. Makaleyi gereksiz yere kabartmaması için her birinin nüsha farklarını göstermek yerine beyitlerin yanında iki nüshadaki varak numarası da zikredilmiştir.

¹¹ *Sebatü’l-âcizîn*’den verilen örnekler şu eserden alınmıştır: MAHDUM, ABİD NAZAR, (1993), *Sûfî Allahyâr ve Sebatü’l-âcizîn*’i, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul. Beyit için “b.”, sayfa için “s.” kullanılmıştır. Bundan sonra beyit ve sayfa numaraları her beytin yanında gösterilecektir.

“(Allah), ana yol olan Ehl-i Sünnet’e seni dahil etmiş. Bu yoldan başka bir yere sakın yönelme.”

Şair, itikattan sonra ilim, amel ve ihlas, yani samimiyet üzerinde durur. *Sebatü'l-âcizîn*'de geçen şu beyitlerde itikat, amel ve manevî hâllerin önemi üzerinde durulmaktadır:

Diyânet bîhîdur ‘ilm-i ‘aķā’id
Tamursuz şâha su bermek ne fâ’id (b. 885/ s.115)

Bu muhkem tûb şecerni şâhı a‘mâl
Libâsı boldı takvâ mîvesi hâl (b. 886 / s.115)

“Akâid, yani itikatla ilgili ilim, dinî ilimlerin temelidir. Kök yoksa, sadece dalları sulamanın ne faydası var? Bu sağlam ağacın dalları amellerdir. Elbisesi takvâ, meyvesi ise hâldir.”

Diğer bir beyitte de ihlâs şöyle övülmektedir:

Ne yahşî yâr özin bilse güneh-kâr
Bolur körge sarı kırkuncı bisyâr (b. 903 / s. 117)

Egerçi bolsa köp pinhâm sücûdı
Körünmes zerreçe ‘ârif vücûdı (b. 904 / s. 117)

Rızâ-i Hâķ anı maķşûdı bolsa
Hâyâ vu ‘ilm ü hilm ü cûdı bolsa (b. 905 / s. 117)

Anı ihlâşî kulluķ bolsa vü bes
Riyâdın bolmasa kölide bir hâs (b. 906 / s. 117)

“O nasıl iyi bir insan, güzel bir dosttur ki kendini günahkâr bilir. Böyle biri günah işlerine baktıkça korkusu artar. Gizlice çok ibadet yapmış olsa da ârif kişi, kendini zerre misali nâçiz görür. Onun maksadı, sadece Hakk’ın rızasıdır. Cömerttir, hayâ ve ilim sahibidir. İhlâsı, hâlis olarak istediği şey, kulluk vazifesini yerine getirmek olup gönlünde saman çöpü kadar bile riyâ yoktur.”

Bu şekilde belirtilen vasıflara sahip olduktan sonra tasavvufa yönelen sûfînin yaşadığı manevî hâlleri nasıl görmesi ve bu noktadan sonra nasıl davranması gerektiği de Sûfî Allahyâr’ın eserlerinde geniş olarak anlatılır. Burada birkaç örnekle sınırlı kalacağız.

Şair, ilk önce kendisine ihsan edilen “sahv” hâlini ifade ederek bunun Allah’a şükrünü dile getirmektedir:

Rahmet-i üst sahv kerd ez-sükr
Şükr-i Hâķ şad hezâr mertebe şükr (AE 2/b-RE 2/b)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

“O, yani Allah, rahmet ederek sükrden (veya sekrden) sahva kavuşturdu. Hak teâlâya yüz bin şükürler olsun.”

Başka bir eserinde de aynı hususa şöyle temas eder:

Kil ey sâkî ikevlan eyleli şurb
Uşal şurbî ki halk andın tapar kırb (b. 600 / s. 81)

Şerâbî ber ki dil andın bolur şahv
Kılur bir müdde'ādın özgeni maḥv (b. 601 / s. 81)

“Ey sâkî, gel ikimiz beraber içelim. O içeceği içelim ki, insanlar onu içerek kurba, yani Allah'a yakın olma nimetine kavuşurlar. O şaraptan ver ki, gönül onunla sahva, yani tasavvuftaki ayıklık makamına ulaşsın. O şarap, tek bir maksûd dışında, her maksûdu yok eder.”

Ancak tasavvuf ehlinde olabilecek bazı hâller olduğunda, cezbe hâli gibi bir durum yaşandığında yapılması gerekeni dile getirmekten de geri durmayarak daha geniş çerçevede bir yol göstericilik yapmaktadır:

Megû ez-ḥâlet-i ḥud ey suḥan-senc
Nikû pinhân kuned yâbende-i genc

Buved vecd ez-kesî ser-mest-i meczûb
Ne ez-huşyâr taḳlîdî buved ḥûb
(Allahyâr, *Tecümetü'l-Murâdu'l-ârifîn*, 1890, s.38)

“Ey sözü yerinde söyleyen kişi, yaşadığın (manevî) hâlleri dile getirme. Hazine bulan kimsenin, onu gizli tutması iyi olur. Tasavvuf sarhoşu olmuş meczup kişi vecdini gösterebilir. Akli başında kimsenin taklit yapmak suretiyle kendini vecd halinde göstermesi hoş değildir.”

Başka hâl sahibi bir manevî şahsiyetin söylediği veya yaptığı işi aynen yapmayı değil peygamberimize uymayı tavsiye eden şair, riyazet gibi tasavvufî gayret ve çabalarda da İslam hükümlerine uygun davranmak gerektiğini hatırlatır:

Dime tutdum filân buzrug (buzurg) işini
Koyakörme nebîni kılmışını (b. 874 / s.114)

.....
Şerî'at ḥükmidin taşkı riyâzet
İmes ṭâ'at, kabâḥatdur, kabâḥat (b. 877 / s. 114)

“Fılanca büyük zâtın yaptığı gibi yapıyorum deme. Hazret-i peygamberin yaptığına uygun davranmayı terk etmeyesin. Şeriat hükmü dışında kalan riyazet, taat ve ibadet değil, kabahat olur.”

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Sûfî Allahyâr, rüyalara ve manevî keşiflere bakarak yanılığa düşülmemesini, her şeyde olduğu gibi bu hususta da İslamî ölçülere uygun olup olmadığına bakılması gerektiğini değişik yerlerde ifade eder. Mesela şu beyitlere bakalım:

Mānde ferman-i Īzid-i mute'āl (AE 16a – RE 14a)

Ki te'āmul kuned be-hāb u hıyāl

Muctehiddīn 'aleyhumu'rızvān

Kerde z'ān-vech şer'-rā mīzān (AE 16a – RE 14a)

Her ki dil bā-kuşūf-i ħud bended

Nefs [u] şeytān be-rīş-i ū ħanded (AE 16a – RE 14a)

Her ki bā-şer' mustakīm buved

Bī-gumān maħrem-i ħarīm buved (AE 16a – RE 14a)

“Yüce Allah'ın buyruğu dururken kim rüya ve hayale bakarak iş yapar ki. Müctehid imamlar, âlimler bunun için şeriati ölçü kabul etmişlerdir. Kim kendi keşiflerine bağlanıp kalırsa, nefis ve şeytan onun sakalına bakıp güler. Her kim ki İslamiyete dosdoğru uyar, şüphesiz, o kişi Allah'ın has kullarına ihsan ettiği nimete kavuşur.”

Genel Olarak Mtasavvıflara Yöneltilen Tenkitler:

1- Mürşit veya Şeyh Sıfatıyla Ortaya Çıkanlar:

Tasavvufta mürşit veya rehberin varlığı zaruridir. Ancak bu seviyede bulunan birinin liyakatsiz olması çok daha zararlı kabul edilir. Sûfî Allahyâr da bu husus üzerinde önemle durmuştur. *Sebâtü'l-âcizîn* isimli eserinde tasavvufta doğru bir rehberin önemini ifade ederken bu rehberin özelliklerini şöyle anlatmaktadır:

Eger bolmasa yol başlağucı pîr

Salur boynğa şeytān dām-ı tezvîr (b. 555/ s. 76)

.....

Çağan her pîr bilür ħutluğ yolunı

Tapıp pîr yahşsın tabşur olunı (b. 557/s. 76)

Uşal pîrî ki irni iri bolğay

Çarîkat bişesini şîri bolğay (b. 558/ s. 76)

Tehallûf kılmasa ħiç şer' işidin

Çama'lig bolmasa hergiz kişidin (b. 559/ s. 77)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Alıp kolğa çerağ-ı ‘ilm-i zāhir
‘Ulūm-ı bāṭınīde bolsa māhir (b. 560/ s. 77)

Fenā bolsa ten ü cāndın tolaydın
Kutulsa mā-sivādın, luṭf-ı Ḥay’din (b. 561/ s. 77)

“Eğer yol gösteren bir pîr yoksa, şeytan, hile tuzağını boynuna geçirir. Kutlu yolunu her pîr nasıl bilebilir? İyi bir mürşit bulup ona el ver. O pîr, erlerin eri ve tarikat ormanının aslanı olmalıdır. İslam hükümlerinden dışarı çıkmasa, başkasından asla bir şey bekleme, tamah etmese, eline zahir ilmi ışığını almış olsa, bāṭın ilimlerinde de mahir ise, vücudundan ve canından tam fānî olmuş ve māsivādan da Allah’ın lutfu ile kurtulmuş ise, [işte o gerçek mürşittir.]”

Sûfî Allhyâr, *Murâdü’l-ârifîn*’de tasavvufa giren kişinin bir rehber tabi olması gerektiğini vurguladıktan sonra kâmil olmayan sahte mürşitlerden de uzak durmayı tavsiye eder. Tenkit ettiği tiplerden birisi ehliyetsiz, sahte ve cahil mürşittir:

Taleb yek ‘ārifî sūnnet-şi’ārī
Medâr-i ḥîş bā-bid’at me-dārī

Kesî-rā bûde bāşed ‘illet-i cehl
Devā-yi ma’rifet-rā key buved ehl

.....

Zi-murşid-sūretân-i zişt-kirdār
Perî hem-çun perî ey ṭālib-i kār

Ez-ân şöḥbet ki pāk-eş nîst pā keş
Ber ā ḥud-rā be-merdân-i Ḥudā keş

Niger cuhhāl-rā bā-în heme ‘ayb
Zi-ḥud faḥrīde mī-güyend ez-ğayb (Allahyâr, *Tecümetü’l-Murâdu’l-ârifîn*, 1890, s.24)

“Süneti kendisine şîâr etmiş bir ârifî ara. Yanında bulunduğun kişi bid’at ehli olmasın. Cahillik illetine kapılmış kimse, marifet ilacını verme ehliyetine nasıl sahip olabilir? Kötü ahlaklı mürşit görüşlülerin yanından kanat takmışcasına, uçarcasına uzaklaş. Temiz olmayan sohbetten ayağını çek. Oradan dışarı çık ve kendini Allah adamlarına yönelt. Bütün bu ayıp ve kusurlarına bakmadan, kendilerini överek gaybdan söz eden cahillerin hâline bak.”

Sûfî Allahyâr, şeyhlik mesnedinde oturan bir takım liyakatsiz kimselerin varlığından şikâyetçidir. Âlimlerin de uygunsuz işlerle meşgul olması, zâlimleri yüreklendirmiştir:

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Hem der-în belde-hâ-yi mâ dâni
Za'f refte'st der-musulmâni (AE 453 /b, RE 383/b)

Zâhidâni ki şeyh nâmîdend
Hîştên-râ buzurg-i haq dîdend (AE 453 /b, RE 383/b)

Sünnet-i Muştafâ guzâşte-end
Rûy-i dil ber-şudûş dâşte-end (AE 454 /a, RE 383/b)

Ba'zî ez-'âlimân çunîn şude-end
Fitne-âmûz-i 'âmiyân şude-end (AE 454 /a, RE 383/b)

.....
Z'în sebep zâlimân dilîr şudend
Ez-berây-i girift u gîr şudend (AE 454 /a, RE 383/b)

“Bilir misin, bizim beldelerimizde müsülmanlık zayıflamıştır. Şeyh olarak bilinen zâhidler, kendilerini doğru yolun büyüğü bilenler, Hazret-i Muhammed Mustafâ'nın sünnetini bırakmış, gönüllerini yeni çıkarılan bidatlere bağlamışlardır. Âlimlerden bazıları cahillere fitne öğreten kimse durumuna gelmişlerdir. İşte bu sebepten zâlimler yüreklenmiş, istedikleri gibi at oynatmaya koyulmuşlardır.”

Meslekü'l-muttakîn'de ise kendilerine “şuyûh” denilen bir topluluktan bahseder. Onların yaptıklarını anlatarak tenkit eder. Şuyûh kelimesi şeyhin çoğulu olduğuna göre, burada sahte şeyhlerden mi yoksa “şuyûh” ismiyle bilinen bir zümreden mi söz edildiği açık değildir. Ama böyle bir zümrenin var olması zayıf bir ihtimaldir. Gerçekte şeyh olmadığı halde kendisine bu ismi layık gören kişilerin eleştirdiğini söylemek daha doğru olacaktır. Bu tenkit, şöyledir:

Bâz yek çend ehl-i bid'at-hâ
Şude meşhur der-zamâne-i mâ (AE 13/b- RE 12/a)

Hîştên-râ şuyûh mî-nâmend
Ez-berây-i çama' ne-ârâmend (AE 13/b- RE 12/a)

Zen-ek-ân-râ be halka endâzend
Ney u çanbûr u çeng bin'vâzend (AE 13/b- RE 12/a)

Zîkr-i-şân raş u pây-kübî bes
Fîkr-i ân-hâ niyâz u nezr-i kes (AE, 14/a- RE 12/a)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Hānden-i şān tegannī u elhān
Kerden-i şān menāhī u 'iṣyān (AE, 14/a- RE 12/a)

Mī-kunend kār-hā-yi nā-encām
Mī-nihend "sünnet-i meşāyih" nām (AE, 14/a- RE 12/a)

Her kucā zāhidī-st yā şūfī
Der-reh-i Bū-Ḥanīfe-i Kūfīst (AE, 14/a- RE 12/a)

Ū ne-dāred revā tu çun dārī
Ser zi-қavl-eş meger birün ārī (AE, 14/a- RE 12/b)

Kār-hāyī ki ğayr-i mesnūn est
Belki ez-her çehār bīrūn est (AE, 14/a- RE 12/b)

Ez-çunīn fi'l ez-çunīn kirdār
Bel meşāyih heme buved bīzār (AE, 14/a- RE 12/b)

“Yine birkaç bid’at ehli kimse, zamanımızda şöhret kazanmıştır. Bunlar, kendilerine “şuyûh” ismini verirler ve tamahkârlıkla didinip dururlar. Kadıncağızları ortaya salarak ney, tanbur ve çeng gibi çalgıları çalarlar. Zikirleri raksetmek ve oynamaktan ibarettir. Akılları da birilerinin vereceği adak ve hediye kabilinden şeylerdedir. Okudukları, şarkı ve ezgiler ile tegannîdir. (Tegannî, makamlı okumadır. Kuran-ı kerimi güzel sesle okumak övülmüşken, musiki makamlarında okumak tegannî kabul edilerek reddedilmiştir.) İşleri ise günah olan ve dinde yasak edilen şeylerdir. Olmayacak işler yapıp buna “meşāyih sünneti” adını veriyorlar. Her nerede (gerçek) bir zāhid veya sūfī var ise o, İmam Ebû-Hanīfe’nin yolundadır. O, senin böyle yapmanı uygun bulmaz. Ancak onun kavlından dışarı çıkarak bunları yaparsın. Bunlar, İslamiyete uygun olmayan işlerdir, hatta dört hak mezhebin de dışındadır. Aslında böyle iş ve davranıştan meşayih de uzaktır ve yüz çevirmiştir.”

2- Mürşitlik İddiasında Olmayan Mutasavvıflar:

Her müslümanın, hele tasavvuf yoluna girmiş bir kimsenin kesinlikle bilmesi ve yapması gereken hususlar vardır. Her müslümanın dinin emir ve yasaklarına sıkı sıkıya uyması gerekirken tasavvuf ehli olduğunu öne süren bazı kimselerin dinin hükümlerinin, kendi üzerlerinden kaldırıldığını söylemesi kabul edilemez. Böyle kişilerin varlığından bahseden Sūfī Allahyâr, bunları sert bir dille tenkit eder:

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Yakîn bilgil ki ba'zî nâ-müsülmân
Dimiş vaqtî ki kurbet tapsa insân (b. 272/ s. 43)

Köterür Haq şerî'at hükmin andın
Bolur yüzi kara mundağ digendin (b. 273/ s. 43)

.....
Şerî'atge kişi kim bolsa münkir
Gümân yokdur bolur elbette kâfir (b. 275/ s. 43)

Kişi bolmas muqarreb enbiyâdın
Alar bîzâr irür 'ucb u riyâdın (b. 276/ s. 44)

Köterilmedi ölgünçe alardın
Hudâ hergiz kötermes özgelerdin (b. 277/ s. 44)

“Şunu iyi bil ki İslam dairesi dışına çıkan bazı kimseler, Hak teâlâ'nın, kurbete ulaşan (Allah'a yakın olan) velî kimselerden şeriat hükümünü kaldıracığını söylediler. Böyle söylediği için o kimsenin yüzü kara olur. Şeriatî, İslamî hükümleri inkar eden kimse, şüphesiz kâfir olur. Hiç kimse peygamberlerden Allah'a daha yakın olamaz. Onlar ucub ve riyadan uzaktırlar. Vefat edinceye kadar dinî emir ve yasaklara uymak, onlardan bile kaldırılmadı. Allahü teâlâ, bunu başkaların üzerinden hiç kaldırmaz.”

Yine benzer şeyler söyleyen birtakım kiseler, *Meslekü'l-muttakîn*'de şöyle tenkit edilmektedir:

Ba'zî ez-kâr-i nehy mî-sâzend
Bâz der-pîş-i halk mî-nâzend (RE 13-b / AE 15-b)

Gerçi ĩn-râ nevişte-end gunâh
Dâd ruşat marâ Resûlallah (RE 13-b / AE 15-b)

Nehy kerdî egerçi der-zinde
Nehy-râ emr kerd bâ-bende (RE 13-b / AE 15-b)

Īn suhan aqbağ-i suhan bâşed
Kâyil-i ĩn çi sehl-ten baş ed (RE 13-b / AE 15-b)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Īn suħan bā-Resūl buhtān est
 Ānçi o dīde est ŧeytān est (RE 13-b / AE 16-a)

“Bazıları yasak edilmiş işleri yaparlar. Sonra da halka karşı şöyle derler: ‘Gerçi bunun günah olduğunu yazmışlar ama, Resulullah bana izin ve ruhsat verdi. Hayatta iken bunu yasak etmişse de, bu yasağı bana emretti, yani yapmamı istedi.’

Bu söz en çirkin sözdür. Bunu söyleyen ne kadar kolaycı tavır içindedir. Bu söz peygamberimize iftiradır. O kişinin gördüğü ancak şeytandır.”

Kendilerine mümin diyen, ancak çok yanlış işler yapan bir grup insan vardır. Üstelik bunlar, kendilerini haklı göstermek için bozuk sözlerini **Hâce Ahmed Yesevî**'ye dayandırmaya çalışmaktadırlar. Şair, bunları şöyle tenkit etmektedir:

Bolupdur hem taķı bir fırķa peydā
 Atı mü'min velī nefsiġa ŧeydā (b. 817/s. 107)

Yıġarlar pāre-i boynıyoġannı
 Salurlar ortaġa kız u civānnı (b. 818/s. 107)

Egerçi Rūŧenī irmes bu evbaŧ
 Velī bu iş ŧerī'at hūkmidin taŧ (b. 819/s. 107)

Bitipdür Bü'l-Ĥasen ol yaġŧı bende
 Kitāb-ı *Tenbīhü'z-żāllīn* içinde (b. 820/s. 107)

Bu ayġan fırķa-i zāll u muzılldur
 ŧerī'at ehli bu işdin hııcıldur (b. 821/s. 107)

Īnansun dīp yene bir niççe bī-'aķl
 Kılurlar Ĥāce Aġmed'din munı naķl (b. 822/s. 107)

Ĥudā'nı dostı bolsa Ĥāce Aġmed
 Kılur mu hīç munıġ dik bid'at-i bed (b. 823/s. 107)

ŧerī'atda idi ol āftābī
 Kālıpdur bizge ol irdin kitābī (b. 824/s. 108)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/12 Summer 2015

Uşal sultân bitipdür belki anda
Çıkar mundağ ferîk âhır-zamânda (b. 825/s. 108)

Anıñ dik fırka mel'ün-ı Hudâ'dur
Alarnı fi'li sünnetdin cüdâdur (b. 826/s. 108)

Bu işler bî-şek ü reyb ey müsülmân
Uşal kuşb-ı zamânga irdi yalğan (b. 827/s. 108)

Çayu irdin ki naql itse bu işni
İnanma zinhâr andağ dimişni (b. 828/s. 108)

.....
Anı şamığa yalğandır bu ef'âl
Eger çın bolsa irmes şâhib-i hâl (b. 830/s. 108)

Velî bilmesimiz ol ayğan kişini
Çılıp ötgen iken şeytân işini (b. 831/s. 108)

.....
Harâm işni ki tã'at bilse insân
Çılır bul i'tikâdı nâ-müsülmân (b. 833/s. 108)

Birâderler bilijler râh-ı haknı
Tutu düşmen uşal ayğan fırağnı (b. 834/s. 109)

Çiyâmet kün koşulsa cân ile ten
Çopar her âdemî öz dostı birlen (b. 835/s. 109)

“İsmi mümin olsa da kendileri nefislerinin peşinden giden bir fırka ortaya çıkmıştır. Bunlar, “boyniyogan” denilen ve insanı kendinden geçiren bir otu toplarlar, kızları ve gençleri ortaya salarlar (raks ettirirler). Bu ayak takımı aşağı kimseler (bozuk bir zümre olan) **Rûşenî** denilen sapık zümreye dahil değıllerse de, yaptıkları işler, İslamiyetten uzaktır. Ebü'l-Hasan [Harkânî]¹² *Tenbîhü'z-żâllîn* isimli kitabında bunu yazmıştır. Bu adı geçen fırka dalâlete düşmüş, başkalarını da dalâlete sürükleyen bir firkadır. İslamiyete uyan kimseler, bu işten utanırlar. Başkalarını da inandırmak için birkaç akılsız adam, bu sözleri **Hâce Ahmed Yesevî**'den nakil yaptıklarını söyleyerek anlatırlar. Allah dostu bir zât olan Hâce Ahmed Yesevî, böyle kötü bir

¹²¹² Seyyid Habibullah, şerhinde bu açıklamayı koymuş: Seyyid Habibullah, *Hediyetü't-tâlibîn Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn*, Lahor, [Tarih yok], s. 115.

bid'ati işler mi? O er kişi, şer'î ilimlerde ve ona uymada bir güneş gibi idi. O er kişiden bir kitap kalmıştır. O sultan bu kitapta, ahir zamanda böyle fırkaların ortaya çıkacağını yazmıştır. Böyle fırkalar mel'ündür. Bunların işi sünnetten uzaktır. Bu işlerin, zamanın kutbu olan o zâtın nakledilmesi şüphesiz yalandır. Hangi erden (gerçek âlim ve veliden) böyle işler nakledilirse, böyle sözlere asla inanmayın. Onun hakkında söylenen bu işler yalandır. Eğer doğruysa, o zaman o kişi hâl sahibi değildir. Öyle kimseyi velî bilmeyiz. Şeytanın filini işleyerek ölmüş deriz. Haram işi ibadet bilen kimseyi bu inancı, müslümanlıktan çıkarır. Ey kardeşlerim doğru yolu bilin, öğrenin. Bu anlatılan fırkaları da düşman bilin. Kıyamet günü can ten ile bir araya geldiği zaman herkes kendi dostu ile haşır olunur, diriltilir.”

Tasavvufta rehber pozisyonundaki zâtın sahip olması gereken özellikler olduğu gibi diğer sûfilerin de bazı şeyleri öğrenmesi ve yapması istenmektedir. Yukarıda temas edildiği gibi bir tasavvuf yolcusunun başta doğru itikat sahibi olması, gerekli dinî bilgileri öğrenmesi, bunlara uygun hareket etmesi ve her işini samimiyet ve ihlasla yapması istenmektedir. Bilgisizlik çok tehlikeli yerlere de götürebilmektedir. Şair, bilgisiz sûfileri şöyle eleştirir:

Ba'zî ez-şüfiyân ki pur-'âm-end
Ki zi-'âmî be-kufr encâmend (AE 16/a-RE 14/a)

“Bazı sûfiler de cahillikle öyle dopdolular ki, cehaletleri yüzünden işi küfre götürürler.”

Ama çok ilmi olmasa da, âlimleri dinleyerek, onlara sorarak işlerini onların dediklerine uygun olarak yapan sûfi de övülür:

Eger 'âlim sözün hûb tutsa 'âmil
Anı 'âmî dime di merd-i kâmil (b. 883/s. 115)

Odur câhil bilip mürşid özini
Kulağğa almağay 'âlim sözünü (b. 884/s. 115)

.....
Birâderler budur bu kılını 'arzi
Velî bolğay mu kılğan terk farzı (b. 895/s. 116)

“Eğer bir kimse âlimin sözünü dinleyerek onunla güzel amel ederse, ona âmî, yani cahil deme, olgun kimse de. Asıl cahil, kendini mürşit bilerek âlimin sözünü dinlemeyendir. Ey kardeşlerim bu kulun arz edeceği şudur: Farzı terk eden kime velî olabilir mi?”

Belli Bir Zümre İsmi Verilerek Yapılan Tenkitler:

1- Rûşenî:

Rûşenî denilince Halvetiye'nin ilk ana kolu olan ve Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1484) tarafından kurulan Rûşeniyye tarikatı (Öngören, 2008, s.271) akla gelmektedir. Ancak Sûfi Allahyâr'ın tenkit ettiği topluluğun özelliklerine baktığımızda, bizde farklı bir firkadan söz edildiği

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

kanaati hasıl olmaktadır. Türkistan coğrafyasında böyle fırkaların tespit edilmiş olması ve yaptılarının açıkça anlatılarak tenkit edilmesi, dinî ve tasavvufî açıdan önemli olduğu gibi, bölgenin siyasî ve sosyal hayat açısından çöküşe doğru gidişini görmek açısından da önemlidir. Sûfî Allahyâr'ın bu zümre hakkındaki sözleri şöyledir:

Benî Âdem'de bardur bir ferîka
Tutarlar özlerin ehl-i tarîka (b. 809/s. 106)

Alar şer'-i nebî' ni düşmenidür
Alarını atı ya'nî Rûşenîdür (b. 810/s. 106)

Alar özlerige 'ârif koyup at
Okurlar 'âmîlerga yahşî ebyât (b. 811/s. 106)

Velîkin aytışur bîhûde ma'nî
Özini yolığa salmağğa ya'nî (b. 812/s. 106)

Alarda bolmağay hiç yahşî niyyet
'İyâl ü ehlide bolmas hamıyyet (b. 813/s. 106)

.....
Alarını fi'lini kim yahşî bildi
Bolup kâfir yanar otğa yıkıldı (b. 816/s. 107)

“İnsanlar arasında kendilerini tarikat ehli olarak gösteren bir fırka vardır. Onlar peygamberimizin şeriatına düşmandırlar ve onların ismi **Rûşenî**'dir. Onlar kendilerine “ârif” ismini yapıştirarak, cahil insalara güzel beyitler okurlar. Ama kendi yollarına sokmak için boş sözler söylereler. Onlarda hiç iyi niyet olmaz. Ailesinde, çoluk cocuğunda hamıyyet, yani namus gayreti olmaz. Onların yaptığı işleri güzel bulan kimse imanını kaybederek ateşe düşer.”

2- Mübâhiyye:

İbâhiyye, **İbâhatîler**, ve **Mübâhiyye**, birbirine yakın adlandırmalar olarak dikkat çekmektedir. Özelliklerinin de birbirlerine yakın olduğunu söyleyebiliriz. **İbâhiyye** için Hasan Onat şöyle demektedir: “Hemen her toplumda mevcut olan ibâhîler, ilke ve görüşleri belli bir mezhep veya bir grup olmayıp dinin emir ve yasaklarına, ahlaki ve kanuni düzenlemelere karşı çıkan fırkalar için kullanılan ortak bir isimdir.” (Onat, 1999, s.252). İmâm Gazâlî de **İbâhatîler** hakkında şöyle bilgi vermektedir: “Bugünlerde ortaya çıkan **İbâhatîler**, yani doğru olmayan delillerle dinin emir ve yasaklarına muhalefet etmeyi mübah bilenler, mebtûtlar, yani nefsin istekleri peşine takılanlar, içi bozuk olup dış görünüşünü düzgün hale getirenler, sûfilerin dağınık sözlerini alırlar, bütün gün kendilerini yıkayarak özel elbiseler ve seccadeyle kendilerini süslerler. Sonra ilmi ve alimleri yererler. Onlar, halkın şeytanlarıdır (Tusî, 1333, s.30-31). Fahreddîn-i Râzî, **Mübâhiyye**'yi sûfiye içinde ortaya çıkan fırkalar arasında değerlendirmiş, bu fırkayı **Bâtınî** ve **Râfîzî** sınıfı içinde göstermiştir (Kara, 2010, s.37). Sûfî Allahyâr ise **Mübâhiyye** ismini Bâtınî veya Râfîzî ifadesini kullanmadan anlatmakta ve bunların aynı zamanda kendilerine “**hakîkatî**”

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

dediklerini de ifade etmektedir. Bu, “gerçekçi” manasında kullanılmış olabileceği gibi, bu zümrenin kendilerine yakıştırdıkları özel bir adlandırma da olabilir. Şair, bu firkayı şöyle eleştirmektedir:

Şude yek çend gum-reh-ân peydâ
Heme ber-nefs-i hîştên şeydâ (AE 12/b-RE 11/a)

Nâm-i ân-hâ buved **Mubâhiyye**
Hîştên-râ kunend sūfiyye (AE 12/b-RE 11/a)

Nehy u fermân-i şer'-râ mân-end
Hîştên-râ “**hakikatî**” hân-end (AE 12/b-RE 11/a)

Câhil-ân-râ be-hîş râm kun-end
Mâ'il-i pîşe-i hâram kun-end (AE 12/b-RE 11/a)

Beyt-hâ-yi laîf mî-hânend
Lîk ma'nâ-yi ū gâlaţ dân-end (AE 13a- RE 11/a)

Ya'nî ma'nî muvâfiq-i reh-i hîş
Guft-u-gû-hâ kunend ez-kem u bîş (AE 13a- RE 11/a)

Bâz ân gum-rehân-i nâ-encâm
Hîştên-râ nihend 'ârif nâm (AE 13a-RE 11b)

Be-çunân fırkaî ki peyvest-end
Hâric-i dîn-i Muştafâ hest-end (AE 13a-RE 11b)

Ârifân ki çu bahr cüşîdend
Be-hakîkat tamâm küşîdend (AE 13a-RE 11b)

Ân hakîkat hakîkat-i şer'îst
Her ki bî-şer' reh reved sar'îst (AE 13a-RE 11b)

“Hepsi nefesine aşık ve bağlı olan birtakım sapkın kimseler ortaya çıkmıştır. Onların ismine **Mubâhiyye** derler. Kendilerini sūfiyeden addederler. Dinin emir ve yasaklarını bir kenara bırakırlar. Kendilerine “hakikatî”, yani “gerçekçi” derler. Cahilleri kendilerine uyduruyorlar ve onları haram işlere meylettiriyorlar. Güzel beyitler okuyorlar. Ancak manasını yanlış anlıyorlar. Yani, kendi yollarına uygun manalar vererek bir iki lakırdı ediyorlar. Yine sonu iyi olmayan o sapkınlık, kendilerine ârif ismini de verirler. Böyle bir firkaya bağlı olanlar, Hazret-i Muhammed

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Mustafâ şeraitinin dışındadırlar. Deniz gibi coşan gerçek ârifler, hakikate uymak için çalışmışlardır. O hakikat, şer'î hakikattir. Şeriatın dışındaki bir yola sapan kişi hastadır. ”

Dîvâne:

Bu kavramın itikâdî veya tasavvufî manada bir zümreye karşılık geldiği çok açık değildir. Eski toplum yapısı içerisinde, her yerde divane veya deli olarak bilinen, fakat manevî bir tarafının da olduğuna inanılan kimselerin varlığından bahsedilebilir. Hele Orta Asya Türkleri arasında bu kelimenin daha farklı mülâhaza edildiği de söylenebilir. Şöyle ki ünlü Türkmen şairi Mahdumkulu Ferâgî bir şiirinde şöyle demektedir:

Nazarım yetişgegeç şul dört merdâna

Gönlüm cûşa geldi başım gerdâna

Şol vaktde bar erdi iki **dîvâne**

“Durma oğlan anda bargıl” didiler (Mahdumkulu, 1988, s.18).

Mahdumkulu, burada bir rüyasını veya manevi olarak yaşadığı bir vakayı anlatmaktadır. Gece yatarken dört atlı zat gelip kendisini uyandırır. Bu dört mert kişiye bakarak gönlü coşan, başı dönen şair, orada iki **divanenin** varlığından bahseder. Bu divane denilen kimseler, aslında şairi terbiyeye gelen manevi şahsiyetlerden başkası değildir. Bu hususta buna benzer başka örnekler de bulmak mümkündür. Sûfi Allahyâr'dan daha sonra yaşayan Mahdumkulu'nun da bozuk ve sahte mutasavvıflardan yakındığı beyitler mevcuttur.

Burada, tasavvufî manada hâl sahibi olmuşsa da, bazı cezbe emareleri göstermesi sebebiyle, avam halk tarafından belki “divane” olarak adlandırılan kişilerin cemiyet içindeki manevi şöhratlerini kötüye kullanan fâsık ve bozuk düşünceli kimselerin kastedilmiş olabileceği de ayrıca düşünülebilir. Ama halıkın “dîvâne” dediği” bu kimseleri, sistemleri olan, kendilerine has tasavvufî veya itikâdî kabullerle ortaya çıkan bir zümre olarak göremeyiz. Sûfi Allahyâr'ın bahsettiğine göre o dönemde kedilerine “**Dîvâne**” denilen farklı bir topluluğun var olduğu anlaşılıyor. Her ne olursa olsun, “divane” olarak bilinen, yoldan çıkmış bu kötü niyetli topluluk, şair tarafından şöyle tenkit edilmektedir:

Bâz yek çend kûteh endîşe

Ez-levendî kunend yek pîşe (AE 13/a-RE 11/b)

Nâm-i hud-râ nihend “dîvâne”

Fî'l-i hud-râ kunend mestâne (AE 13/a-RE 11/b)

Kâr-hâ-şân hilâf-i Kur'ânî

Bâz vasvâs-i cinn u şeytânî (AE 13/a-RE 11/b)

Gûyend ân-hâ be-'ışk peyvestîm

Ez-tekâlîf-i bendegî restîm (AE 13/a-RE 11/b)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

Ḳabl ez-Īn cism u rūḥ kāhīde esd
Ṭā'aṭ-i mā kunūn muṣāhede est (AE 13/a-RE 11/b)

Her ki ḳāyil be-Īn suḥan baṣed
Duṣmen-i ḥāṣ-i Zū'l-menen baṣed (AE 13/a-RE 11/b)

Çunki Īn mezheb-i mulāḥīde est
Īn mulāḥīd be-ṣer' cāḥīde est (AE 13/a-RE 11/b)

Be-çunān fırḳa-i muzıll u zāl
İ'tikād āverend ez cuhhāl (AE 13/a-RE 11/b)

Her ki der-Īn 'aḳīde der-bend est
Munkir-i āyet-i Ḥudāvend est (AE 13/a-RE 11/b)

Hıç yek ez-muḳarreb-i Īn der
Neb'ved ez-enbiyā muḳrreb-ter (AE 13/b-RE 11/b)

Be-ḥuṣūṣ ān guzīde-i du-serā
Ḥātem-i Enbiyā Ḥabīb-i Ḥudā (AE 13/b-RE 11/b)

Ref'-i teklīf-i bendegī bī-zan
Z'ū ne-ṣud tā maḥall-i cān dāden (AE 13/b-RE 11/b)

“Yine birkaç kısa görüşlü kimse, boş ve nefse hoş şeylere düşkünlükleri sebebiyle bir iş tutturmuşlar. Bunlar, kendilerine “**Divâne**” ismini veririler ve işlerini akli başında değilmiş gibi yaparlar. İşleri Kur’ân-ı kerime uymaz, cin ve şeytan vesvesesine kapılmışlardır. Derler ki: ‘Biz aşka bağlandık ve kulluk sorumluluklarından kurtulduk. Bundan önce cisim ve ruh eksikti. Şimdi bizim ibadetimiz müşahedenen ibarettir.’ Her kim bu sözü söylerse, ihsan ve atâların sahibi olan Allah’ın hâs düşmanıdır. Çünkü bu, mülhidlerin mezhebidir. Bu mülhidler şeriatı inkar ederler. Böyle dalâlete düşmüş ve dalâlete düşüren fırkaya bazı cahiller inanırlar. Bu inanişâ bağlanan kimse, Allahü teâlânın ayetlerini inkar etmiştir. Bu kapıda mukarreb olanlardan hiçbiri peygamberden daha mukarreb (Allah’a yakın) olamaz. Özellikle iki cihanın seçilmiş, peygamberlerin sonuncusu ve Allah’ın habibi olan peygamberimizden bile ta vefatlarına kadar, kulluk vazifeleri kaldırılmadı.”

SONUÇ

Sûfî Allahyâr’ın yaşadığı dönemde Orta Asya’da güçlü bir devlet yoktur. 16. Yüzyılın başlarından itibaren Safevî devletinin farklı bir mezhabın mutaassıp savunucusu olarak Türkistan coğrafyasını da baskı altında tutması ve büyük bir tehdit olarak varlığını sürdürmesi, bunda etkili olmuştur. Eski güçlü Türk devletleri çöktan dağılmış, Türklerin yaşadığı bölgelerde yeni hanlıklar

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

teşekkül etmiştir. Şairin yaşadığı bölgede de bazı karışıklıklar gözlenmektedir. Bu karışıklık ve huzursuzluklardan rahatsız olan şair, Semerkand'dan Vahşvar'a gidip yerleşmiş ve orada vefat etmiştir. Bir yerde devlet zayıflayıp düzen ve asayiş bozulduğu zaman bunun neticesi her alana yansımaya başlamaktadır. Güçlü devlet hâkimiyetinin var olduğu dönemlerde ilmin her alanında büyük âlimler yetiştiren bu topraklar, tasavvufta da çok büyük simaların yetiştiği bir merkez olmuştur. Ancak son dönemlerde bu bölgede yetişen gerçek âlim ve mutasavvıfların sayısının azaldığı görülmektedir. Özellikle son dönemde nâdir yetişen âlim ve mutasavvıflardan biri olan Sûfî Allahyâr'ın, çevresinde gördüğü bozuk ve sahte sûfîleri anlatması ve tenkit etmesi, tasavvufî açıdan kıymetli olduğu gibi, kısmî de olsa 17. asırda bölgenin ilmî ve irfânî manzarasını ortaya koyması açısından da önemlidir. Elbette bu firkaların var olması, sayılarının çok fazla olduğunu göstermez. Daha doğrusu bunların bölgede ne kadar yaygın olduğu hakkında bize kesin bilgi vermez. Ama önemli bir mutasavvıfın şikayet ve tenkidine maruz kalması, bu zümrelerin halk arasında ne kadar etkili olduğu hususunda fikir verecektir. Mehmet Akif Ersoy'un "Süleymaniye Kürsüsünde" başlıklı şiirinde Türkistan'ı anlatırken söylediği şu beyitler de Sûfî Allahyâr'ın anlattığı bazı bozuk toplulukları hatırlatmaktadır:

Sonra tenkîde giriş hepsi tasavvufla dolu
Var mı sûfiyyede bilmem ki İbahiyye kolu
İçilir, türlü şenâatlar olur bî-pervâ
Hâfız'ın ortada dîvânî kitâbü'l-fetvâ

Akif'in bu ifadesi bu tür sahte sûfîlerin Türkistan'da yakın zamanlarda bile var olduğunu ve etkili olduğunu göstermektedir. Sûfî Allahyâr'ın tenkitleri ise bölgede bulunan gerçek âlim ve mutasavvıfların böyle topluluklara karşı öteden beri mücadele ettiğini, insanlara doğru yolu anlattıklarını ispat etmektedir. Sûfî Allahyâr'ın asırlarca geniş halk kesimleri tarafından okunmuş olan eserleri bu açıdan da önemli bir vazifeyi yerine getirmiştir. Dolayısıyla onun, sözkonusu firkalar hakkındaki tenkitleri Türkistan tasavvufuna, doğru bir pencereden kapsamlı bir şekilde bakabilmemiz için önemli ve faydalı bilgiler sunacaktır. Başka bir açıdan bu tenkitlerde verilen bilgiler, bir dönemde ilmin ve irfanın merkezi olmuş topraklarda, tasavvufun ve İslamiyetin nasıl istismar edildiğini, bozulmaların nasıl gerçekleştiğini de gösterecektir.

KAYNAKÇA

- CAN, Şefik, (1990), *Hazret-i Mevlânâ'nın Rubaileri – I –*, Kültür Bakanlığı [İstanbul], 852. rübâî.
- Ebû Nasr Serrâc e't-Tûsî, *el-Luma'*, (1380 / 1960), (Yayımlayan: Abdulhalim Mahmud, Taha Abdülbaki), Kahire.
- Ebû Rıdvân M., Sâdık Vicdânî, (h.1340-1342), *Tomar-ı Turûk-ı Aliyye*, İstanbul.
- Ebü'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyrî, (1900), *er- Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Kahire.
- HASANOV, F., (2011), *Ma'naviyat Yulduzları*, Davlat İlmiy Nashriyoti, Toshkent.
- İmâm Ahmed Rabbânî, (1373 / 1972) *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, c. 1, Matba-ı Educational, Karaçi (Ofset baskı: İstanbul 1977), 13. mektup, s. 31-32.
- KAPLAN, Hayri, "Bahâ Veled, Şems ve Mevlânâ'nın Râzî'ye Yönelik Eleştirileri ve Râzî'nin Sûfîlere / Tasavvufa Bakışı", *Tasavvuf* (Mevlana Özel Sayısı), Yıl: 6, Sayı: 14, 2005, s. 285-330.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

- KARA, Ahmet, (2010), *Fahreddin er-Râzî ve İ'tikadatu Fırakı'l-Müslimin Ve'l-müşrikin Adli Eserinin Mezhepler Tarihi Yazıcılığındaki Yeri ve Önemi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kelâbâzî, (1979), *Doğuş Devrinde Tasavvuf [Ta'arruf]*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), İstanbul.
- MAHDUM, Abid Nazar, (1993), *Sûfî Allahyâr ve Sebâtü'l-âcizîn 'i*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul.
- MAHDUMKULU, *Mahdumkulu Saylanan Eserler*, (Haz. : Abdurrahman Melik Amanov, Geldi Nazaov, Murad Çariyev), Aşkabat 1988.
- Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, (1993), *Mesnevî* (Tıpkıbasım), 5. cild (Giriş kısmı), Ankara.
- Muhammed Fadlullah-ı Serhendî, (2014), *Umdetü'l-makâmât*, İstanbul.
- Muhammed Gazâlî-i Tûsî, (hş. 1333), *Kitâb-ı Kimyâ-yı Saâdet*, 2. baskı, Tahran.
- ONAT, Hasan, "İbâhiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt: 19, 1999 İstanbul, s. 252.
- ÖNGÖREN Reşat, "Rûşeniyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 35, İstanbul 2008, 271.
- REİS, Bedriye, "Gazâlî'ye Göre Sözde Sûfiler ve Yanılgı Noktaları", *Ekev Akadem Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 55 (Bahar 2013), s. 137-150.
- REİS, Bedriye, "Sûfilere Yöneltilen Tenkitlere Bir Cevap: Akşemseddin ve Def'u Metâini's-Sûfiyye İsimli Eseri", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Bahar 2014, Cilt:2, Yıl:2, Sayı:3, 2, s. 37-70.
- Seyyid Habibullah, şerhinde bu açıklamayı koymuş: Seyyid Habibullah, *Hediyetü't-tâlibîn Şerh-i Sebâtü'l-âcizîn*, Lahor, [Tarih yok].
- Sûfî Allâhyâr, (1890), *Tecümetü'l-Murâdu'l-ârifîn*, Kazan Üniversitesi, Sanktpetersburg.
- Sûfî Allâhyâr, *Meslekü'l-müttakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi koleksiyonu, No: 02265.
- Sûfî Allâhyâr, *Meslekü'l-müttakîn*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi koleksiyonu, No: 00459.
- Sûfî Allâhyâr, (1408 = [m. 1988]) *Sebatül - acizîn*, El- Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran.
- Şâh Gulâm Alî (Abdullah) Dehlevî, (1992), *Mekâtib-i Şerîfe*, İstanbul.
- Uzbek Adabiyati Tarihi* (1978), c. III, Uzbekiston SSR Fanlar Akademiyasi, Toşkent.
- YALÇIGULOĞLU Taceddin (1910), *Risale-i Azîze*, Kazan Üniversitesi Matbaası, Kazan.
- Yunus Emre, (1986), *Yunus Emre Divanı*, (Hazırlayan: Faruk K. Timurtaş), Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- MAHDUM, A.N., (2015). "Sûfî Allahyâr'da Tasavvufî Tenkit / Tasawwufi Critism Of Sûfî Allahyâr", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Şefik Yaşar Armağanı), Volume 10/12 Summer 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8377>, p. 845-868.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/12 Summer 2015

